

Napnevek a volgai finnugor nyelvekben¹

MATICSÁK SÁNDOR

A Folia Uralica Debreceniensia 6. kötetében (Debrecen, 1999) megjelent cikkemben a vogul napnevek rendszerét mutattam be. Az alábbiakban a volgai finnugor nyelvek napnévrendszerének felvázolására teszek kísérletet.

A napok megnevezése az egyes nyelvekben csak a kulturális-társadalmi fejlődés egy bizonyos szintjén válik szükségessé, emiatt a napnevek között nagyon gyakran bukkannak fel jövevényszavak, másképpen szólva a napnevek a könnyen kölcsönözhető lexikai elemek közé tartoznak. Sőt: nemcsak az egyes napnevek, hanem általában az egész napnévi rendszer, a szemléletmód is kölcsönződik. A Volga-vidék egykor is kultúrák találkozási helyeül szolgált, s szolgál manapság is; ez jól tükröződik a napnevek rendszerében is, hiszen a mordvinban és a cseremiszen számos olyan napnév van, amely törökségi vagy orosz eredetű.

Vannak nyelvek, melyeknek a napnévrendszere rendkívül homogén (például minden napot sorszámmal lát el a vietnami, a burját-mongol, az arab, a máltai, a vogul és az osztják; hat napot az asztrológikus elv alapján neveznek meg – a portugál kivételével – az újlatin nyelvek stb.), de jellemzőbb az, hogy több alrendszer keveredik (jó példa erre a magyar). A rendszert „fella-zító” napnevek általában a szombatot és a vasárnapot jelölő, legtöbbször vallási eredetű nevek, amelyek ráadásul a legkönnyebben kölcsönződnak – nem ritkán a keresztény térítés eredményeképp – egyik nyelvből a másikba.² Ennek ékes példája a héber *sabbath*, amely görög-latin-arab közvetítéssel beke-rült a szláv nyelvekbe (or. *cyōboma*, len. *sobota*, sz-h. *subota* stb. – a szlávból a magyarba), a germánba (ném. *Samstag*), a latin révén él az újlatin nyelvek-

¹ Jelen tanulmány a Bolyai János Ösztöndíj támogatásával készült. – Ehelyütt szeretnék köszönetet mondani Agyagási Klárának, aki a törökségi nyelvekre vonatkozó adatok feldolgozásában nyújtott segítséget.

² Vö. pl. a kabard-balkar napneveket: *gürge/geürge kün* 'Szt. György napja = kedd' és *bayrım kün* 'Mária napja = péntek' (Ahmetyjanov 1978: 169; Golden 1995: 366, 367).

ben (sp. *sábado*, ol. *sabato* stb.), s eljutott a kaukázusi térség több különböző nyelvcsaládba tartozó nyelvein (grúz *šabat'i*, adigei *šämbät'*, kabard *š'äbät'*, örmény *šabat'*, azeri *šanbä*, oszét *sabat*, karacsaj *šabat kün*, armeno-kipcsak *šapat kün*, karaim *šabbatkün*) keresztül a középkori törökségi nyelvekbe (kumán *šabbat kün*, csag. *šembe*), illetőleg a Volga-vidék mai törökségi nyelveibe (tat. *šimbä*, bask. *šämbi*, csuvas *šamat*, *šumat*), s azokon át a cseremiszbbe (*šumat-keče*). Ugyancsak ebbe a körbe tartoznak a közép-ázsiai törökségi nyelvek: üzb. *šanbä*, kaz. *sembi*, kirg. *išemi*, türkm. *šenbe*; valamint oly távoli területek – orosz közvetítéssel keletkezett – napnevei, mint a jakut *su-buota* és a sór *subat* (Golden 1995: 369–375).

A napnevek általam felvázolt rendszerében (asztrologikus és mitologikus elnevezés, sorszám-elv, helyzetviszonyító típus, „jeles napok”, vallási ünnepekhez kapcsolódó napnevek; bővebben Maticsák 1999: 101–107) a volgai finnugor nyelvek csak az utolsó három típust képviselik: a) helyzetviszonyító típus – az adott napot a hét többi napjához viszonyítva nevezik meg. Ide sorolható például a cser. *šočmo* 'születő nap = hétfő', *izarňa* 'kis péntek = csütörtök', mdM *jotk-ši* 'köztes nap = szombat'; b) „jeles napok” – ezek a pogány eredetű nevek a volgai finnugor (és törökségi) napnévrendszer jellegzetes elemei, vö. pl. cser. *kuškežmo* 'a lóra szállás napja = kedd'; mdM *ver-ži*, *värži*, cser. *wür-geče* 'vér-nap = szerda'; c) vallási ünnepekhez kapcsolódó napnevek – viszonylag csekély szerepe van (a „pogány névadás” erősebb), vö. pl. cser. *kukše-geče* 'böjti (tkp. száraz) nap = szombat', cser. *šumat-keče* (<< *sabbath*) 'szombat'.

A mordvin napnevek³: M *šavč-ši*, *šava-ši*, *šavši* 'kedd'; M *ver-ži*, *värži* 'szerda'; *šuvalaňü*, *švalaňü*, *kšadna* 'csütörtök'; *jotk-ši* 'szombat'; *ned'laši*, *niđ'e-ši*, *ned'lači/ned'al'äši*, *targu-če*, *targu-čä* 'vasárnap' (Juhász 38, 46, 103, 122, 127, 164, 174, 200; Munkácsi 1926: 43–45; Paasonen 168, 254–257, 403, 553, 906, 1383, 1577, 1752, 2042, 2252–3, 2273–4, 2335, 2622).

A cseremisiz napnevek: *šočmo*, *šatšmä* 'hétfő'; *kuškežmo*, *keškežme* 'kedd'; *wer-geče*, *wür-gečše* 'szerda'; *izarňa* 'csütörtök'; *ko -arňa*, *kuarňa-keče* 'péntek'; *kukše-geče*, *šumat-keče* 'szombat'; *ku -arňa*, *ruš-arňa* 'vasárnap' (Beke 243, 349, 1003, 1011, 1063; Munkácsi 1926: 43–45, Paasonen–Siro 5b, 16a, 40b, 45a, 53b, 106a, 126a, 167a).

³ Dolgozatomban az orosz eredetű napnevekkel (md. *poňed'el'nik/pčňäd'el'ňäk*, E *ftorňik*, *ovtorňik*, *oftorňik*, *voftorňik/ftorňäk*, E *sereda*, *četverk/četvăr*, *peča/päďäňč(ä)*, *peďäňš'e*, E *subuta* nem foglalkozom (kivételem a *ned'lači/ned'al'äši*, melynek utótagja, a -či/ -ši 'nap' mordvin eredetű). Az erza-mordvinban a napnevek javarészt orosz eredetűek, míg a moksában elsősorban törökségi kölcsönszavak.

A volgai finnugor nyelvek nem orosz eredetű napnevei szinte kivétel nélkül a törökségi nyelvek szemléletét tükrözik, elsősorban az iszlám előtti pogány névadás elemei találhatók meg bennük. Az alábbiakban az egyes napok tárgyalása során így természetesen kiemelt szerepet kapnak a törökségi adatok.

A törökségi nyelvek napnévtipológiai szempontból meglepően egységes rendszert alkotnak. Golden (1995: 369–375) alapján az iszlám–perzsa eredetű nevek között a következő összefüggéseket lehet leírni: kumán *tu-šanbe*, csag. *du-šembe*, üzb. *düšanbä*, kaz. *düysenbi*, kirk. *düjšömbü*, türkm. *düšenbe*, nogaj *düysempi*; tat. *düšämbi*, bask. *düšämbi* 'hétfő'; kumán *se-šanbe*, csag. *se-šembe*, üzb. *sešanbä*, kaz. *seysenbi*, kirk. *šejšembi*, türkm. *sışenbe*; tat. *šišämbi*, bask. *šišämbi* 'kedd'; kumán *čaar-šanbe*, csag. *čar-šembe*, üzb. *čâršanbä*, kaz. *särsenbi*, kirk. *šaršembi*, türkm. *čâršenbe*, nogaj *särsempi*; tat. *čäršämbi*, miser *čar-šembi*, bask. *šaršambi*, tör. *čaršamba*, azeri *čäršanbä* 'szerda'; kumán *pan-šanbe*, csag. *penč-šembe*, üzb. *päyšanbä*, kaz. *beysenbi*, kirk. *beyšembi*, türkm. *penšenbe*, nogaj *biysempi*; tör. *peršembe*; üzb. *jumä*, kaz. *žuma*, kirk. *juma*, türkm. *(ânn)yumâ*, nogaj *yuma*; tat. *jumğa*, miser *juma*, bask. *yoma*, tör. *juma*, azeri *jümä* 'péntek'; kumán *šabbat kün*, csag. *šembe*, üzb. *šanbä*, kaz. *sembi*, kirk. *išembi*, türkm. *šenbe*; tat. *šimbä*, bask. *šämbi*, azeri *šanbä* 'szombat'; kumán *ye-šanbe*, csag. *yek-šembe*, kaz. *žeksenbi*, kirk. *jekšembi*, türkm. *yekšenbe*; tat. *yäkšämbi*, bask. *yäkšämbi* – üzb. *bâzâr*, tat. *bazar kön*, miser *bazar*, tör. *pazar*, azeri *bazar* 'vasárnap'.

Ahmetyjanov (1978: 166–167) a Volga–Káma-vidék nyelveiben megfigyelhető egységes szemlélet születését a kazár kaganátus idejére teszi. E napnevek a finnugor nyelvekbe valószínűleg a volgai-bolgár birodalom vagy a kazanyi kánság idején juthattak el.

A következőkben vegyük sorra – a volgai finnugor nyelvek szemszögéből – az egyes napneveket!

1. Hétfő

a) 'születő nap' – cser. *šočmo* (< *šočam* 'születik') ~ vj. *vordjškon*, *vordjškon-nînal* (< *vortskîňi* 'születik', *nînal* 'nap'); bask. *tuyan-kün*, tat. *tuyan-kün*, csuv. *tuntikun* (< *toy-*, *tü-* 'születik', *kün/kün* 'nap'). Némileg hasonló a szintén helyzetviszonyító zürjén *vi'l-lun* 'új, friss nap' (Fokos 559b, 1235b;

Munkácsi 1926: 43; Paasonen–Siro 126a; Wichmann 174a, 323a; Wichmann–Uotila 142b).⁴

A Volga-vidék törökségi nyelveit jellemzi a 'hétkezdő-nap' szerkesztés-mód is, vö. karat. *baš-kän*, *baš-kün*, miser *baš-kön*, *baš-kün*, tat. dial. *baš-kön* (továbbá balk. *baš-ken*, *baš-kün*, karaim *baš kun*) (< *baš* 'fej, kezdet'), ennek azonban a térség finnugor nyelveiben nem bukkantam nyomára, s ugyancsak nem sikerült adatolnom a szintén jellegzetes 'az ünnepnap (vasárnap) utáni nap' szerkezetet sem, vö. karaim *yexbaškün*, armeno-kipcsak *yix paš kün* (< *yex/yix kün* 'szent nap = vasárnap'); krími tat. *pazar ärtäsi*, oszm. *pazar ärtäsi*, *pazartesi*, azeri *bazarertäsi* 'hétünnep utáni nap'; votj. *džütš-arňa-ber*, *džütš-arňa-ber*, *džütš-arňa-ber-náanal* 'orosz-hét [tkp. vasárnap] utáni nap' (< *ber* 'Hinterteil, Nachfolgende' [Munkácsi], 'spät, myöhään' [Wichmann]). (Ahmetyjanov 1978: 168–169; Golden 1995: 366, 372, 374–375; Munkácsi 1926: 43–45; Wichmann 9a, 173b, 174a).

2. Kedd

a) 'üres nap' – miser *buš-kán*, *buš kön*, karat. *buš-kän* (< *buš* 'üres, szabad'). A mdM *šavši*, *šavç-ši* (< *šavç* 'üres') ugyanezt a szemlélet mutatja, törökségi átvételről van szó.

b) 'a lóra szállás napja' – bask. *atlangan kán*, csuv. *itlar(n)i kun* ('zu Pferden steigen, sich auf etw. rittlings setzen'). E szemlélet él a csere-miszben is: *kuškežmo* (< *kuškčžam* 'auf das Pferd steigen'), s ugyanide sorolható a vj. *pukšon-náanal* (< *pukšáná* 'sich setzen') is. E nap, a lóra szállás napja a lovas népeknél az egyik legfontosabb tevékenység ideje volt. (Ahmetyjanov 1978: 168–169; Beke 1063; Golden 1995: 367, 374; Juhász 164, 200; Munkácsi 1926: 43; Paasonen 225, 256; Paasonen–Siro 53b; Wichmann 209a–b.)

3. Szerda

a) 'vér-nap' – A törökségi népek a szerdát leggyakrabban a 'vér napja, vér-nap' szerkezettel fejezik ki: bask. *qan-kán*, csuv. *yun kun*, karat. *kan-kän*, karaim *xan kün* (< bask. *qan*, csuv. *yun*, karat. *kan* 'vér'). Ugyanez a szemlélet hatja át a volgai finnugor nyelveket: mdM *ver-ži*, *vär-ži*; cser. *wür-geče* (< md. *ver*, *vär*, cser. *wür* 'vér'), valamint a votjákat is: *vir-náanal* (*vir* 'vér'). Az elnevezés alapja az lehet, hogy ez a nap esik a legtávolabb a tabunaptól, a vasárnaptól, így ezen a napon lehetett végrehajtani a véres áldoza-

⁴ Az analógia hiánya miatt nem fogadható el Dimitrijejev (1982: 19) felvetése: csuv. *tuntikun* 'a varázslás napja' (~ votj. *tuno* 'varázslónő', zj. *tun* 'varázsló').

tokat. (Ahmetyjanov 1978: 168–169; Beke 243; Golden 1995: 368, 372, 374; Munkácsi 1926: 44, Juhász 200, Paasonen 257, 2622, Paasonen–Siro 16a, Wichmann 174a, 317a.)

4. Csütörtök

a) 'kis-péntek' – a hét negyedik napjának elnevezése több törökségi nyelvben kötődik valamilyen módon a péntekhez (illetve a 'hét/Woche' jelentésű lexémához, lásd az 5. sz. lábjegyzetet): csuv. *kəžəh-erñi-kun*, *kešneri-kun*, tat. *keče atna*, *kiči atna kön*, karaim *kiči ayne kün* 'kis péntek nap' (< *kešen*, *keče*, *kiči* 'kis', *erñe*, *atna* 'péntek; hét', *kun*, *kön*, *kün* 'nap'); karaim *kiči baraski* 'kis péntek' (< *kiči* 'kis', *baraski* < gör. *paraskevi* 'péntek') ~ cser. *izarña* (< *izi*, *ize* 'kis', *arña* 'péntek'). Paasonen (906) a mordvinből is adatolt hasonló formát: *kšadna* < kazanyi tat. *kiči adna kön* 'kis-péntek-nap'. Hasonló szemléleten alapul a votják *pokt'si-arña* is (< *pokt'si* 'kis', *arña* 'péntek; hét').

A törökségi nyelveket jellemzi a 'péntek előtti este' megnevezés is: azeri *dšuma-ahšami* (*ahšam* 'este'), csuv. *erñe-kas* (< *kaš* 'este, éjszaka'), miser *atna-kič* (< *kič/keč* 'este'). (Asmarin III: 29; Beke 349; Fedotov 1968: 168; Golden 1995: 367, 368, 372, 374; Munkácsi 1926: 44; Paasonen–Siro 5b, 23a; Wichmann 9a.)

5. Péntek⁵

⁵ A *péntek* szó története a törökségi nyelvekben szerteágazó. A cseremisiz megnevezés ugyanazt a szemléletet tükrözi, mint a csuvas, ezért először célszerűnek látszik áttekinteni a csuvas adatokat: A csuvas *erñe* eredeti jelentése péntek volt, az újperzsa *ā īna* 'péntek' szóra vezethető vissza. Részben e jelentésében él ma is, vö. *erñe-kun*, *erñe-kon* 'péntek' (tkp. 'péntek-nap'), *kešnernikun* 'csütörtök' (tkp. kis-péntek, vö. *kešen* 'kis'), *erñe-kaš* 'a pénteket megelőző este = csütörtök (*kaš* 'este, éjszaka'), *erñe pasare* 'bazar, amelyik péntekenként gyűlt össze'. Ugyanakkor a mai csuvasban e szó a 'hét/Woche' jelentést vette fel, vö. *erñe* 'первоначально пятница, теперь неделя' (Asm.), *erne* 'week' (Krueger), sőt felbukkan néhány, vasárnapot jelölő szerkezetben is: *viřes-arna*, *viřsarnikun* (*viřas* 'orosz' + *erni* + *kun*); *erñe-kaš* 'некоторые понимают теперь это выражение в смысле: вечером накануне воскресенья' (Asm.). Ugyanez a szerteágazó jelentésmegoszlás figyelhető meg a cseremiszből is: '**hét/ Woche**': *arña* (pl. *tə arñalašte olaš mijem* 'diese Wochen gehe ich in die Stadt'), *uj-ärñä* 'a böjt hete' (tkp. vaj-hét); '**csütörtök**': *izarña* 'csütörtök' (tkp. 'kis-péntek', *ize* 'kis'); '**péntek**': *arña-geče* (a Beke-szótár első jelentésként ugyanakkor a 'hét napjai'-t adja meg), *ku - arña* 'péntek' (*ku* 'nagy'); '**vasárnap**': *ruš-arña* (tkp. 'orosz-péntek') Hasonló szemlélet uralkodik a votjában is. (Agyagási 1982, 11–12; Asmarin III: 28–29; Beke 67,

a) 'péntek-nap' – a törökségi nyelvek jellemző szerkesztésmódja: csuv. *erñe-gyn*, *erne kun* (< *arña* 'péntek; hét'), karat. *atna-kən*, miser *atna-kün*, tat. *atna-kün* (< *atna* 'péntek; hét') ~ cser. *arña-geče*. Ugyanez a votjákban is megfigyelhető: *arña-nînal*, *arña-nunal* (< *arña* 'hét; péntek').⁶

b) 'nagy-péntek': bask. *ölö juma* (< *ölö* 'nagy'), csuv. *mün-arñi-gon* (< *mün* 'nagy'), tat. *ulu-adna* (< *ulu* 'nagy') ~ cseremis: *ko -arña*, *kuarna-keče* (< *ko o* 'nagy') ~ votj. *badzîm arña* 'ua.'

Ugyancsak a péntek jelölésére szolgál a tat. *tatar-atnase*, vj. *biger-arña-nînal* (*biger* 'tatár'). (Agyagási 1984: 9; Ahmetyjanov 1978: 168–169; Beke 1003; Golden 1995: 374; Munkácsi 1926: 44–45; Wichmann 8b–9a, 14a, 173b.)

6. Szombat

a) 'köztes nap' – Vilkuna (1958: 188) magyarázata szerint a vasárnapnak tabuneve volt, így a hét első (= hétfő) és utolsó (= szombat) napja között „hézag, hasadék” keletkezett. Ez helytálló a jurákban (*hēd'ēlāmBō* < *hēd'ēlā* 'hét', *pō* 'időköz, hasadék' = vasárnap), néhány Volga-vidéki nyelvben viszont a szombatot nevezik meg ilyen módon: mdM *jotkši* (< *jotkâ* 'köz, távolság; Zwischenraum, Zwischenzeit, ši 'nap') ~ karat. *ara-kən*, miser-tat. *atna-arasâ-kun* (< *ara* 'közép, hasadék', *atna* 'hét', *kun/kən* 'nap').⁷ Ahmetyjanov és Golden adatai alapján a karaim *orta kün* 'köztes nap' a kedd megnevezésére szolgál, a balkar *orta kün* 'ua.' pedig a csütörtököt jelöli. (Ahmetyjanov 1978: 169; Golden 1995: 366–367, 372, 374; Lehtisalo 355b; Munkácsi 1926: 45; Munkácsi–Kálmán 73a, 534b; Paasonen 254, 553.)

349, 1003; Fedotov 1968: 168; Krueger 1961: 219.)

⁶ A vj. G és M nyelvjárásában jelentése 'vasárnap', a MU-ban 'péntek' (Wichmann 9a).

⁷ A *jutko/jotkâ* szócsaládjának jelentései: *jutko/jotkâ* 'Zwischenraum, Zwischenzeit, Musse, Raum, mitten, in der mitte (Paasonen 552); mdE *jutko* 'пространство, шел, время' (Szerebrennyikov 797), 'väli, rako; aika, joutoaika' (Niemi–Moszin 203); mdM *jotkâ* 'köz, távolság' (Juhász 46); mdM *jotkâ* 'välimatka, etäisyys; väliaika, tauko' (Herrala–Feoktysztov 47); mdE *jutko ška* 'досуг, свободное время', *jutkoči* 'свободное время, досуг' (Szerebr. 797), *jutkoči* 'aika, joutoaika; tila, kunto' (Niemi–Moszin 203); mdE *jutksto* 'во время' (Szerebr. 797); mdM *oçuši-jotka* 'Osterwoche, Zeit der Osterfeiern' (Paasonen 553); mdM *roštuva-jutko/roštâva-jotka* 'Weihnachtszeit' (Paasonen 553); mdM *kuřandama jotkâ* 'tupakkatauko' (Herrala–Feoktysztov 47). Időre utaló egyéb példák: *moñeñ jotko* 'Ich habe Zeit' (Paasonen 552); *moñ aras jotkočim* 'у меня нет свободного времени', *obed jutksto* 'во время обеда', *te jutkstoñt' ušodovs puřgiñe marto pižeme* 'в это время началась гроза' (Szerebr. 797); *jotkân putâž* 'joskus' (Herrala–Feoktysztov 48). Meglehet, hogy a 'szombat' jelentésében a 'hasadás-nap' > 'szabadnap' átmenet figyelhető meg.

b) 'böjti (tkp. száraz) nap' – bask. *kuru-kün* ~ cser. *kukše-geče*, vj. *keš-nĕnal*, *kös-nĕnal*. A vallási tartalmat hordozó megnevezésben a *kukše*, *keš/kös*, *kuru* 'száraz' melléknév bukkan fel. Hasonló szerkesztésmódú a lapp *vašte-pejv*^e 'böjt-nap = péntek' is (Beke 1011; Golden 1995: 374, Lagercrantz 8363c; Munkácsi 1926: 45; Wichmann 103a, 174a).

c) A vallási ünnepekhez kapcsolódó napnevek csoportjában a különböző kultúrkörök érintkezése révén a legelterjedtebb a szombat héber eredetű neve, a bibliai teremtéstörténetre utaló héber *sabbath* 'pihenni' szóból eredeztethető napnév (a *sabbath* és a babiloni *sziputu* kapcsolatáról, ill. a hetes szám mágikus jelentőségéről és a hétnapos időegységről vö. Hahn 1998: 77–82, Maticsák 1999: 106). Mint a bevezetőben szó esett róla, ugyancsak a *sabbath*-ra vezethető vissza a szombat neve számos törökségi nyelvben is, s a tatárból, illetve a csuvasból került a cseremiszbbe (*šumat-keče*) és a votjákba (*šumot*) (Golden 1995: 372–374, Munkácsi 1926: 45, Paasonen–Siro 40b; Wichmann 253a).

d) A cseremiszből adatolható a *jumĕn-ajar kon-keče* 'húsvét előtti szombat' (tkp. 'égi-rossz-tisztuló-nap'), amely elnevezés az ünnep előtti megtisztulás mozzanatán alapul. Hasonló szemléletet tükröz a *kon-keče* 'húsvét előtti szerda, ill. pünkösd előtti kedd' (tkp. 'lúgos nap' > 'a megtisztulás napja'), cser. *kolšelan sor čüktemö keče* 'húsvét előtti csütörtök, ill. pünkösd előtti szerda' (< *kolem* 'meghal'), később azonban az eredeti pogány jelentések helyére a keresztény ünnepkörhöz kapcsolódó megnevezések léptek (Paasonen–Siro 45a; Vilkuna 1958: 187).

Adatolható még a törökségi nyelvekből a 'hétünnep utáni nap' szerkezet: tat. *atn-artĕ* (*art* 'Hinterteil, hernachkommende') (> vj. *arĕna-ber*: *ber* 'Hinterteil, Nachfolgende; spät, myöhään'), krími tatár, oszm. *džuma-ärtäsi* (Munkácsi 1926: 44–45; Wichmann 9a, 173b).

7. Vasárnap

a) 'a hét napja': mdM *ĕed'l'ači/ĕed'äl'äši*, *ĕid'e-le-ši*, mdE *targu-če*, *targu-čä* (< or. *неделя* 'Woche', md. *targa* 'Woche') ~ zj. *ĕed'el'-lun*. A törökségi nyelvekben végbement 'péntek > hét' jelentésfejlődést alapul véve (vö. a péntekről írottakat) tulajdonképpen ide (is) sorolható a csuv. *erĕne kun*, karat. *atna-kĕn*, miser *atna-kĕn*, tat. *atna-kön*. (Juhász 103, Paasonen 255, 1383, 2273–2274.)

b) 'orosz péntek (orosz-hét, vö. 5. sz. lábjegyzet)': bask. *urus-atna-kün*, karat. *usratna-kĕn*, mescs. *ursatna*, miser *uris-atna*, tat. *urĕs-atnesĕ-kün*, csuv. *virĕz-arĕni-gun*, *viršĕrnikun* (< *urus*, *urs*, *urĕs*, *virĕz* 'orosz') ~ cser. *ruš-*

arhá (< *ruš* 'orosz') Ugyanez a szemlélet jellemzi a votjákat is: *džutš-arhá*, *džutš-arhá-nĭnal* (< *džutš* 'orosz').⁸ (Ahmetyjanov 1978: 168–169; Golden 1995: 374; Munkácsi 1926: 43; Paasonen–Siro 106a; Wichmann 8b, 174a.)

c) 'nagy-péntek/nagy-hét': Paasonen–Sirónál (5b) a cser. *ku arhá* (< *ku o* 'nagy', *arhá* 'hét') jelentése 'vasárnap', ugyanakkor Munkácsi a cser. *ko -arhá* és Paasonen–Siro (ugyanabban a szócikkben) a *kuarhá-keče* jelentéseként a pénteket adja meg (lásd a *péntek* alatt).

d) A cseremiszből adatolható (Paasonen–Siro 167a) az *új-arhá* 'vaj-hét', azaz 'böjti hét' megnevezés, amely azonban a szótár szerint a vasárnapot jelöli.

Az indoeurópai nyelvekhez hasonlatosan⁹ – a kultúrkörök egymásra hatása, a misszionáriusok térítő tevékenysége révén – a finnugor nyelvekben is gyakori a 'szent (nap) = vasárnap' elnevezés:¹⁰ észt *pühapäev*, lív *pivapäva*, karj. *pyhäpäiv*, vepsze *pyhäpäiv*, ink. *pyhä*; lp. *passiē*, *piššie-piejje* (< *pgssie* 'heilig'), *bissee*, *bissè-bäivee* 'kirchlicher Feiertag, Sonntag', *ajleks-piējē*, *ajleGe*, *ailēhka* (< *ajleks* 'heilig'); zürj. *veža lun*, *večo un* 'szent nap' (< *veža*, *večo* 'szent'), jur. *ëaëbidë jäll'e* 'heidnische Opferfesttag, kirchliche Festtag, Sonntag' (< *ëaëbq̄* tabu/sündhaft/heilig Sein'), s ide sorolható a vogul (középső-lozvai) *pěrnäa khätel* 'kereszt-nap' is. Érdekes, hogy ez a gyakori megnevezés hiányzik a Volga-menti finnugor és törökségi nyelvekből – a távolabbi törökségi nyelvek közül a karaim *yex küin*, karacsaj *ıyix küin* (< *yex*, *ıyix* 'szent') adatait sorolhatjuk ide. (Fokos 559b, 1182b; Golden 1995: 365, 372; Lagercrantz 152, 4696; Lehtisalo 181a; Munkácsi–Kálmán 114a, 434b, Nirvi 447a; Schlachter 4a, 16a; Wichmann 142b, 326b.)

Ugyancsak hiányzik a volgai finnugor nyelvekből a törökségi nyelvek egyik jellemző megnevezése, a 'vásár-nap' (vö. bask. *bazar kön*, tat. *bazar kön*, azeri *bazar*, miser *bazar*, oszm. *pazar*) (Golden 1995: 374–375).

⁸ Az orosz és a tatár népnév másutt is felbukkan a napnevekben, vö. vj. *džutš-arhá-ber*, *džutš-arhá-ber-nĭnal* 'hétfő'; *džutš-arhá-ninal*, *biger-arhá-nĭnal* 'péntek' (< *džutš* 'orosz', *biger* 'tatár'). (Munkácsi 1926: 44, Wichmann 8b, 173b, 174a.)

⁹ A vasárnap eredetileg az asztrológikus megnevezési rendszer alapján a 'Nap napja' volt. A latinban ez a nap azonban vallási jelentést kapott: *dies Dominica* 'az Úr napja (Jézus feltámadásának napja)' (> fr. *dimanche*, sp. *domingo*, ol. *domenica*, port. *domingo* stb.), vö. továbbá or. *воскресенье* 'feltámadás', lett *svētdiena*, litv. *šventadienis* 'szent nap' stb.

¹⁰ Vilkuna (1958: 186) szerint ehhez a naphoz eredetileg különféle viselkedési és egyéb korlátozások fűződtek, s ez a tabunap (áldozati nap), a hét többi napjától eltérő nap csak később kapott vallási jelentést.

Irodalom

- Agyagási 1982: C. Agyagási, On the Edition of Chuvash Literary Sources. Chuvash Studies. Ed. by A. Róna-Tas. Budapest, 7–17.
- Agyagási 1984: Agyagási Klára, Hat XVIII. századi tatár szójegyzék forráskritikája. Néprajz és Nyelvtudomány XXVIII. Szeged, 5–15.
- Ahmetyjanov 1978: P. Г. Ахметьянов, Сравнительное исследование татарского и чувашского языков. Москва.
- Asmarin: N. I. Asmarin, Thesaurus Linguae Tschuwaschorum 1–17. Kazany–Csebokszari, 1928–1950.
- Beke: Beke Ödön, Mari nyelvjárási szótár 1–4. Unter Mitarbeit von Zs. Velenyák und J. Erdödi. Neu redigiert von G. Bereczki. Bearbeitet von M. Kuznecova. Herausgegeben von J. Pusztay. Szombathely, 1997–1999.
- Dimitrijev 1982: В. Д. Димитриев, Чувашский календарь и метрология. Чебоксары.
- Fedotov 1968: М. Р. Федотов, Исторические связи чувашского языка с волжскими и пермскими финно-угорскими языками. Чебоксары.
- Fokos: Fokos-Fuchs Dávid, Syrjänisches Wörterbuch I–II. Budapest, 1959.
- Golden 1995: Peter B. Golden, Days of the Week in Turkic: Notes on the Cumano-Qipčaq Pattern. Acta Orientalia Hungaricae 48: 363–375.
- Hahn 1998: Hahn István, Naptári rendszerek és időszámítás. Budapest.
- Herrala–Feoktyiszto: Eeva Herrala–Aleksandr Feoktistov, Mokšalais–suomalainen sanakirja. Turku, 1998.
- Juhász: Juhász Jenő, Moksa-mordvin szójegyzék. Sajtó alá rendezte Erdélyi István. Budapest, 1961.
- Krueger 1961: John R. Krueger, Chuvash manual. Bloomington, 1961.
- Lagercrantz: Eliel Lagercrantz, Lappischer Wortschatz I–II. Helsinki, 1939.
- Lehtisalo: T. Lehtisalo, Juraksamojedisches Wörterbuch. Helsinki, 1956.
- Maticsák 1999: Maticsák Sándor, A vogul napnevek rendszere. FUD 6: 101–112.
- Munkácsi 1926: Munkácsi, Bernát, Die heidnische Namen der Wochentage bei den alten Völkern des Volga-Uralgebietes. Kőrösi Csoma-Archívum 1926/1–2. 42–64.
- Munkácsi–Kálmán: Munkácsi, Bernát–Kálmán, Béla: Wogulisches Wörterbuch. Budapest, 1986.
- Niemi–Moszin: Jaana Niemi–Mihail Mosin, Ersäläis–suomalainen sanakirja. Turku, 1995.
- Nirvi: T. E. Nirvi, Inkeröismurteiden sanakirja. Helsinki, 1971.

- Paasonen: Heikki Paasonens Mordwinisches Wörterbuch. Zusammengestellt von Kaino Heikkilä. Herausgegeben von Martti Kahla. Bd. I–IV. Helsinki, 1990–1996.
- Paasonen–Siro: Heikki Paasonen, Ost-tscheremissisches Wörterbuch. Bearbeitet und herausgegeben von P. Siro. Helsinki, 1948.
- Schlachter: Wolfgang Schlachter, Wörterbuch des Waldlappendialekts von Malå und Texte zur Ethnographie. Helsinki, 1958.
- Szerebrennyikov: B. A. Szerebrennyikov–R. N. Buzakova–M. V. Moszin: Eržañ-ruzoń valks. Эрзянско–русский словарь. Szaranszk, 1993.
- Vilkuna 1958: Kustaa Vilkuna, A hét és napjai. Ethnographia. Budapest. 69: 185–206.
- Wichmann: Yrjö Wichmann, Wotjakischer Wortschatz. Bearbeitet und herausgegeben von T. E. Uotila und Mikko Korhonen. Helsinki, 1987.
- Wichmann–Uotila: Yrjö Wichmann, Syrjänischer Wortschatz. Bearbeitet und herausgegeben von T. E. Uotila. Helsinki, 1942.

Day-names in Volga-Finnic languages

The area of the river Volga once served as a meeting place of cultures and still does, which is well reflected in the system of day-names, for there are several day-names in Mordvin (Erzya, Moksha) and Mari (Cheremis) that take their origins in Russian or Turkic.

The bulk of Erzya-Mordvin day-names are Russian loans (except *targu-če*, 'day of the week') while Moksha and Mari day-names are largely of Turkic origin.

Typologically these names fall into the category of special days (on the categories in greater detail see: Maticsák, 1999).

- *Monday* in Mari: 'the day being born' (cf. *šočmo*).
- *Tuesday* in Moksha: 'the empty day' (*šavši*), in Mari 'the day of getting on horseback' (*kuškežmo*).
- *Wednesday* in Volga-Finnic languages: is 'the day of blood' (Moksha *ver-ži*, Mari *wür-geče*).
- *Thursday* in Mari is 'little Friday' (*izarña*).
- *Friday* (which has a complicated development for it also has the meaning of 'the week' in Turkic languages), while in Mari is also called 'Friday-day' (*arña-geče*) and 'great Friday' (*ko -arña, kuarna-keče*).
- *Saturday* in Moksha means: 'day in-between' (*jotkši*), while in Mari it is 'fasting day' or 'dry day' (*kukše-geče*); *šumat-keče* also occurs in Mari which ultimately goes back to Hebrew *sabbath*. This day-name can be observed in several (Caucasian, Turkic, Finno-Ugric etc.) languages owing to the meeting of cultural regions.
- *Sunday* in Mordvin is the 'day of the week' (*ned'lači/ned'äläši*, Erzya *targu-če*), in Mari 'Russian Friday' (*ruš-arña*).

SÁNDOR MATICSÁK